

Social Work & Education

©SW&E, 2021

УДК 37.013.42-053.6:316.362.31

DOI: 10.25128/2520-6230.21.2.7.

Людмила Мельник,

кандидат педагогічних наук, доцент,
кафедра соціальної педагогіки і
соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний
університет
імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна;
melnyk.lyudmyla@kpnpu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3563-3137>

Олена Данилюк,

кандидат економічних наук, доцент,
кафедра соціальної педагогіки і
соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний
університет
імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна;
danylyuk@kpnpu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1738-1084>

Наталія Гевчук,

кандидат педагогічних наук, старший
викладач,
кафедра соціальної педагогіки і
соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний
університет
імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна;
hevchuk@kpnpu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4067-0311>

Статус статті:

Отримано: квітень 21, 2021

1-ше рецензування: травень 19, 2021

Прийнято: травень 30, 2021

Мельник, Л., Данилюк, О., Гевчук, Н. (2021).

Вивчення впливу неповних сімей на особистість
підлітків як об'єкт соціальної роботи. *Social Work and
Education*, Vol. 8, No. 2. pp. 215-228. DOI:
10.25128/2520-6230.21.2.7.

ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ НЕПОВНИХ СІМЕЙ НА ОСОБИСТІСТЬ ПІДЛІТКІВ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Анотація. У науковій статті досліджено вплив неповної сім'ї на особистість підлітків та обґрунтовано основні напрями роботи фахівця соціальної сфери з неповними сім'ями. Проведено теоретичний аналіз дефініції «неповна сім'я»; виокремлено основні проблеми неповної сім'ї: проблеми родинного дискомфорту дитини, розвиток комплексів різного характеру, відсутність внутрішньої гармонії, що врешті-решт призводять до психологічних зрушень, та їх вплив на формування особистості підлітка, який проживає у неповній родині.

Емпіричне дослідження, проведене на базі закладів середньої освіти м. Кам'янця-Подільського Хмельницької області з використанням таких методик як опитувальник особистісної адаптованості школярів А. Фурмана, «Шкала явної тривожності СМАС, дослідження самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейн, дозволило з'ясувати основні труднощі, які гальмують процес соціалізації дітей підліткового віку, що проживають у неповних сім'ях. В результаті застосування методики-опитувальника, складеної на основі методики А. Прихожан, визначено рівень тривожності дітей, які виховуються у неповних сім'ях, порівняно з дітьми, які виховуються у повних сім'ях. За результатами дослідження самооцінки за методикою Дембо – Рубінштейна з'ясовано рівень самооцінки підлітків, які виховуються у неповних сім'ях.

Резюмуючи результати дослідження, визначено основні проблеми неповних сімей, зокрема, адаптація до нового статусу в соціумі, проблема виховання дітей за відсутності когось із батьків, матеріальні умови життя неповних сімей, можливість розвитку в батьків і дітей девіантностей типу: «нерозвиненість батьківських почуттів», «емоційне відторгнення», комплексу неповноцінності в дітей чи батьків та їх впливу на особистість підлітків. Встановлено, що напрямами соціальної роботи з неповними сім'ями мають бути: формування позитивного мислення, профілактика помилок у родинному вихованні, просвітницька діяльність з прав сім'ї та дітей, корекція стосунків сім'ї та її членів з мікросередовищем, допомога в навчанні та працевлаштуванні дітей і батьків з неповної сім'ї.

Ключові слова: неповні сім'ї; підлітки; соціальна робота з неповними сім'ями.

Вступ

Актуальність дослідження напрямів роботи фахівця соціальної сфери з неповними сім'ями зумовлена високим показником питомої ваги неповних сімей серед усіх сімей з дітьми неповнолітнього віку в Україні. Основним джерелом зростання неповних сімей в нашій країні залишається велика кількість розлучень. Так, у 2020 році на 167 974 офіційно зареєстрованих шлюбів припало 119 253 розлучень. Урядовий уповноважений з питань гендерної політики Катерина Левченко в інтерв'ю Укрінформу зазначила, що в Україні з 7 млн 600 тисяч дітей три мільйони проживають у неповних сім'ях, переважно з мамою та бабусею (Про «жіночу» і «нежіночу» працю, гідність і нацбезпеку, 2021).

Проблеми неповних сімей порушують інтереси суспільства загалом та безпосередньо батьків і дітей. Виховання дітей у неповній сім'ї має низку специфічних труднощів економічного, соціального та психолого-педагогічного характеру. Зростання кількості неповних сімей впливає і на зміни суспільних норм у сфері шлюбно-сімейних відносин.

Практика соціальної роботи з сім'єю є найбільш широким полем докладання зусиль фахівців, оскільки універсальність сімейного способу життя перетворює кожен проблему індивіда в проблему сім'ї (минулу, теперішню чи майбутню). Соціальна робота з сім'єю є системою взаємодії соціальних органів держави і суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей у здійсненні прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу (Зверева, Безпалько, Харченко, 2004, цитоване у Марчук, 2014).

Аналіз досліджень і публікацій

Дотичними до теми нашого дослідження є праці таких науковців: Г. Бевз (проблема дитячо-батьківських стосунків знаходиться у центрі уваги, яка підкреслює, що розвиток особистості зумовлений ставленням до неї з боку батьків), І. Зверевої, Г. Лактіонової, (проблема соціально-педагогічної роботи з неповними сім'ями), І. Трубавіної (особливості соціальної роботи з дітьми з неповних сімей) та ін. Зокрема, особливості сімейного виховання в різних типах сімейних середовищ досліджували Т. Афанасьєва, С. Мінухін, Г. Фішман та ін.

М. Докторович (2007) вивчаючи формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї дійшла висновку, що процес соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї має певні особливості та потребує впливу фахівця з соціальної роботи. О. Максимович (2004) у своїх працях досліджує особливості змін в структурі сім'ї за сучасних умов, а також розкриває суть поняття розлученої сім'ї як педагогічного явища, здійснює аналіз

взаємин та спілкування, виховні можливості у даному середовищі. Н. Куб'як (2016) досліджуючи дистантні сім'ї, зазначає, що сімейне неблагополуччя та занедбаність дітей часто зумовлюються тривалим роздільним проживанням членів сім'ї з різних причин і особливо через трудову міграцію батьків.

Поряд з цим, проблеми соціальної роботи з неповною сім'єю є в полі зору таких науковців: Ю. Альошина, К. Аронс, Е. Бене, В. Дружинін, А. Захаров, Л. Обухова, В. Сатир, К. Хорні й інші. Проте, глибшого аналізу потребують вивченні впливу неповної сім'ї на особливості особистості підлітка та розкриття змісту і напрямів соціальної роботи з неповною сім'єю.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні впливу неповної сім'ї на особливості особистості підлітків, у визначенні напрямів роботи фахівця з соціальної роботи з неповними сім'ями.

Завданням було здійснити теоретичний аналіз проблеми неповних сімей у науковій літературі, дослідити вплив неповної сім'ї на особливості особистості підлітка та обґрунтувати основні напрями роботи фахівця з соціальної роботи з неповними сім'ями.

Методологія дослідження

У процесі нашого дослідження застосовувалися загальнотеоретичні методи: аналіз та узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження. Було використано емпіричні методи: бесіда, спостереження, тестування.

Для дослідження також було застосовано наступні методики: опитувальник особистісної адаптованості школярів А. Фурмана (2000), «Шкала явної тривожності CMAS (адаптація А. Прихожан (2002), для аналізу рівня самооцінки було обрано методику Дембо – Рубінштейн у модифікації А. Прихожан (1988). Обраний методичний інструментарій становили психодіагностичні методики, що відповідали критеріям валідності, невеликого обсягу стимульного матеріалу, незначної затрати часу та можливістю вільного використання в наукових дослідженнях.

Експериментальну вибірку нашого дослідження в 2019-2020 рр. склали учні підліткового віку закладів середньої освіти міста Кам'янець-Подільського, Хмельницької області. В дослідженні взяли участь 80 дітей підліткового віку, з них 40 – з повних сімей та 40 – які виховуються у неповних сім'ях.

Наша робота містить результати досліджень, під час проведення яких, були враховані етичні аспекти, зокрема, перед початком експерименту в присутності учнів та їх батьків, педагогів закладу проведено бесіди, під час яких усі учасники були проінформовані та дали згоду на участь у дослідженні. Також був забезпечений захист персональних даних учасників дослідження.

Основна частина

Однією з головних структурних одиниць суспільства, яка закладає основи особистості людини, є сім'я. Сім'я – це осередок суспільства, що є великою цінністю, яку створила людина. Адже саме в сім'ї здійснюється перша соціалізація особистості та закладаються основи людських відносин. Дитина, народжуючись і виховуючись у сім'ї, набуває такий досвід спілкування, який вона збереже протягом усього свого подальшого життя.

Особливістю сучасності є збільшення кількості неповних сімей (частіше материнських), джерелом яких є, як правило, розлучення і позашлюбні народження.

У законодавстві України дефініція «неповна сім'я» визначається як сім'я, що складається з матері або батька і дитини (Закон України «Про охорону дитинства», 2001).

Т. Зубкова (2004) вважає, що неповна сім'я – мала соціальна група, спільно мешкаючих одного з батьків і його дітей (дитини), що утворилася в результаті розлучення, смерті чоловіка або жінки, народження або всиновлення дитини поза шлюбом, у якій відповідальність за виховання й соціалізацію дітей несе, як правило, один з батьків (Зубкова, 2004).

О. Максимович та В. Постовий (2004) у своїх дослідженнях під неповною сім'єю розуміють сім'ю, яка характеризується специфічною формою інституювання, порушенням внутрішньої структури і деформацією подружніх і батьківських стосунків, а також категорії сімей, в яких дитина до 16 років проживає з одним із батьків, що несе за неї повну відповідальність. Нерідко в таких сім'ях декілька дітей (Максимович, Постовий, 2004).

Життя в неповній сім'ї – це, зазвичай, джерело численних психолого-педагогічних, медико-соціальних, соціально-правових та матеріально-побутових проблем, серед яких вчені виділяють порушення процесу соціалізації дитини, формування психологічної статі дитини, уявлень про культуру спілкування між статями і ознайомлення дитини із соціальними ролями чоловіка (жінки), батька (матері), права дитини на виховання і розвиток у сім'ї, можливості моральної регламентації поведінки членів сім'ї у різних сферах життєдіяльності, формування почуття безпеки в сім'ї, потреби у визначенні однолітками, емоційної стабільності у сім'ї; а також невпевненість батьків у своєму соціальному статусі, почуття образи батьків за свою дитину та малозабезпеченість (Ковальчук, Максимович, 1995, цитоване у Лакуста, 2011).

Особливо гостро ці проблеми можуть проявлятися в період вступу дитини в підлітковий вік, який характеризується якісним зрушенням у розвитку, глибокими фізіологічними, психологічними та моральними перетвореннями, зміною соціальної ситуації розвитку та взаємин з оточуючими.

Неповнота сім'ї передбачає, що сім'я зіштовхується зі специфічними труднощами, які впливають на процес виховання і, отже, на формування

особистості. Ці проблеми негативно впливають на членів сім'ї і перешкоджають їх адекватному функціонуванню в суспільстві.

І. Кон (2003) підкреслює, що неповна сім'я створює труднощі різного характеру у адекватній соціалізації дітей в сім'ї, але водночас висловлює думку, що відсутність одного з батьків не виключає можливості нормального розвитку дитини.

Переважає більшість соціальних і психологічних характеристик підлітків, які виховуються в неповній сім'ї, засвідчує про негативний характер наслідків, що впливають на особистість дитини. Так, всі без винятку фахівці, що працюють з наслідками розпаду сім'ї, відзначають високий рівень тривожності, властивий підліткам (Юрченко, 2008).

Проведене нами емпіричне дослідження дозволило визначити особливості впливу неповної сім'ї на особистісні показники у підлітків. Так, нами було досліджено рівень особистісної адаптованості підлітків за допомогою опитувальника особистісної адаптованості А. Фурмана (2000), рівень тривожності за методикою «Шкала явної тривожності СМАС (адаптація А. Прихожан (2002) та рівень самооцінки за методикою Дембо – Рубінштейн у модифікації А. Прихожан (1988).

Детальний аналіз експериментального матеріалу за опитувальником особистісної адаптованості школярів А. В. Фурмана, дав змогу діагностувати рівень особистісної адаптованості у повних сім'ях та неповних сім'ях. Отримані показники представлено у таблиці 1.

Таблиця 1: Результати рівня особистісної адаптованості у повних сім'ях та неповних сім'ях

Вид соціально-психологічної адаптації	Рівні функціонування особистісної адаптованості	Кількість підлітків, що виховуються у повних сім'ях, %	Кількість підлітків, що виховуються у неповних сім'ях, %
I - адаптованість	1. а) Максимальний	–	–
	б) дуже високий	–	–
	2. Високий	15%	–
	3. Середній	35%	10%
	4. Низький	10%	15%
	II - неадаптованість	5. Невизначений	10%
III - дезадаптованість	6. Очевидний	15%	10%
	7. Ситуативний	10%	–
	8. Стійкий очевидний	5%	35%
	9. а) Критичний	–	5%
	б) суперкритичний	–	–

Середній рівень особистісної адаптованості у повних сім'ях виявлено у 60% підлітків, неадаптованість характерна для 25% респондентів, а дезадаптованість у 15% досліджуваних.

Для підлітків, які мають лише одного із батьків, адаптованість властива 25% респондентів, неадаптованість проявляється у 35% підлітків та дезадаптованість виявлена у 40% досліджуваних. Аналіз отриманих результатів дає можливість припустити, що на адаптацію підлітків має вплив виховання дитини у повній чи неповній сім'ї. Слід зазначити, що діти з неповних сімей вказували на нейтральне ставлення до батьків, що дає нам підстави вважати таку сім'я менше залученою у життя дитини, що є причиною самостійного вирішення проблем дитиною та низькою підтримкою її з боку батьків.

Наступним напрямом нашого дослідження стало вивчення стану тривожності підлітків з повних та неповних сімей. Отримані результати за методикою методикою «Шкала явної тривожності CMAS» (адаптація А. Прихожан) подано у таблиці 2.

В результаті проведеного експериментального тестування за вказаною методикою було визначено, що діти, які виховуються в неповних сім'ях, мають високий рівень тривожності (85% респондентів). Зафіксовано підвищена тривожність (15%), явно підвищена тривожність (25%), дуже підвищена тривожність (45%), порівняно з дітьми, які виховуються у повних сім'ях (у 25% респондентів зафіксовано підвищена тривожність, явно підвищена тривожність (0%), дуже підвищена тривожність (0%). Результати дослідження наведені у таблиці 2.

Таблиця 2: Результати дослідження стану тривожності підлітків з повних та неповних сімей за методикою «Шкала явної тривожності CMAS» (адаптація А. Прихожан)

Стан тривожності	Кількість підлітків, що виховуються у повних сім'ях, %	Кількість підлітків, що виховуються у неповних сім'ях, %
Стан тривожності випробуваному не властивий	10%	—
Нормальний рівень тривожності	65%	15%
Трохи підвищена тривожність	25%	15%
Явно підвищена тривожність	—	25%
Дуже висока тривожність	—	45%

Високий рівень тривожності у підлітків з неповних сімей проявляється у підвищеній занепокоєності у ситуаціях у класі, очікуванні поганого ставлення до себе, негативного оцінювання з боку вчителів та однолітків, у почутті невпевненості у собі, беззахисності, безпомічності, безсилля перед реальними (об'єктивними) чи уявними (суб'єктивними) зовнішніми чи внутрішніми чинниками, які містять небезпеку і загрозу самооцінці, рівню домагань, задоволенню основних потреб тощо (чи сприймаються як такі). Підлітки з повних сімей продемонстрували оптимальний рівень тривожності, який характеризується врівноваженістю, соціальною адаптованістю, у стресових ситуаціях буде деяке занепокоєння, але воно не буде порушувати їх соціальну адаптацію. Низький рівень тривожності, який виявили у 10% підлітків з повних сімей, характеризується «надмірним спокоєм». Подібна нечутливість до неблагополуччя носить, як правило, компенсаторний, захисний характер і перешкоджає повноцінному формуванню особистості.

За результатами дослідження самооцінки за методикою Дембо–Рубінштейн у модифікації А. Прихожан з'ясовано, що у підлітків з повних сімей низька самооцінка виявлена у 10% досліджуваних, а у підлітків, які виховуються у неповних сім'ях низька самооцінка притаманна 60% респондентам, що свідчить про невпевненість у собі та неблагополуччя у розвитку особистості. Результати дослідження наведені у таблиці 3.

Таблиця 3: Результати дослідження самооцінки за методикою Дембо - Рубінштейн у модифікації А. Прихожан

Показник самооцінки	Кількість підлітків, що виховуються у повних сім'ях, %	Кількість підлітків, що виховуються у неповних сім'ях, %
Високий рівень самооцінки	25%	15%
Середній рівень самооцінки	65%	25%
Низький рівень самооцінки	10%	60%

Результати дослідження свідчать про певний вплив неповної сім'ї на особливості особистісних характеристик підлітків, зокрема, неадаптованість у 35% та дезадаптованість у 40% досліджуваних; формування високого рівня тривожності у 45% респондентів; низька самооцінка у 60% підлітків.

Таким чином, проаналізувавши результати дослідження, ми можемо стверджувати, що основними проблемами неповних сімей є:

- адаптація до нового статусу в соціумі
- проблема виховання дітей за відсутності когось із батьків

– матеріальні умови життя неповних сімей

– можливість розвитку в батьків і дітей девіантностей типу: «нерозвиненість батьківських почуттів», «емоційне відторгнення», комплексу неповноцінності в дітей чи батьків і т.п.

Особливості соціальної роботи з неповною сім'єю визначаються особливостями її життєдіяльності та полягають у: підвищенні рівня психолого-педагогічної освіти батьків; формуванні умінь саморегуляції, створенні умов для самостійного розв'язання життєвих проблем, що з'являються, та налагодженні соціальної взаємодії між членами сім'ї і з її оточенням.

I. Артеменко виділяє ряд загальних етапів, які рекомендує застосовувати у роботі із неповними сім'ями, розглянемо їх:

перший етап – це знайомство з сім'єю, визначення необхідності та можливостей роботи з даною сім'єю, оцінка реальної ситуації в сім'ї; оцінка потреб сім'ї;

другий етап – входження в сім'ю, метою якого є створення мотивації до тривалої роботи, підвищення відповідальності сім'ї; проведення обстеження матеріально-побутових умов, за згодою;

третій етап – детальне глибоке вивчення сім'ї, формування правильних уявлень про різні аспекти її функціонування, створення необхідної інформаційної бази для подальшого забезпечення необхідних змін;

четвертий етап – аналіз інформації, вибір відповідних напрямків, способів і засобів роботи; здійснення соціального супроводу;

п'ятий етап – корекційна робота;

шостий етап – вихід із сім'ї в результаті досягнення мети роботи;

сьомий етап – контроль за сім'єю протягом певного періоду (Білозор, Артеменко, 2016).

Вважаємо, що у роботі фахівця соціальної сфери, основними напрямками роботи мають бути:

– формування позитивного мислення

– профілактика помилок у родинному вихованні

– просвітницька діяльність з прав сім'ї та дітей

– корекція стосунків сім'ї та її членів з мікросередовищем

– допомога в навчанні та працевлаштуванні дітей і батьків з неповної сім'ї

Зміст соціальної роботи з неповними сім'ями полягає у зборі інформації працівниками державних установ про становище неповних сімей, неблагополуччя дітей; участь у спільних пошуках коштів, матеріальних засобів для необхідної їм допомоги, сприяння працевлаштуванню одиноких матерів (батьків); індивідуальній і груповій роботі з батьками і дітьми щодо подолання ними труднощів психолого-педагогічного характеру, виконання взаємних обов'язків,

виходу з конфліктних станів, кризових ситуацій; впливі на осіб з девіантною поведінкою (алкоголіків, правопорушників і ін.).

Фахівець соціальної сфери у своїй роботі з неповною сім'єю повинен застосовувати комплекс заходів, спрямованих на гармонізацію особистісних і суспільних відносин, через надання допомоги у вирішенні проблем матеріального, культурного та соціального рівнів її життя, шляхом соціальної допомоги, соціального обслуговування, соціального захисту, соціальної підтримки, соціального забезпечення, соціального посередництва, соціальної адаптації, соціальної діагностики, соціальної профілактики, соціальної корекції, соціальної реабілітації. Основними видами соціальної допомоги неповній сім'ї є: соціальний супровід із соціальним інспектуванням, соціальне консультування, соціальна терапія (Білозор, Артеменко, 2016, с. 81-82).

Нами були окреслені умови успішного виховання підлітків у неповній сім'ї, а саме:

- усвідомлення батьком / матір'ю становища сім'ї із урахування обставин та труднощів, що виникають у їхньому житті;

- почуття відповідальності;

- налагодження збалансованого режиму праці батька / матері, побудова подальшої картини дій дорослого, яка дозволить побачити поетапний напрям руху, спрямований на подолання труднощів та проблем;

- побудова довірливих взаємин з дитиною на основі спільних бесід, мета яких полягає у формуванні міцного взаємозв'язку та подальшого транслювання і передачі батьківського прикладу для наслідування, засвоєння зразків і моделей поведінки;

- задоволення базових потреб підлітка, зокрема потреби в емоційному самоутвердженні, в соціальній орієнтації, самовираженні тощо;

- мобілізація власної любові та турботи для дитини.

Ефективними формами роботи із неповними сім'ями можуть стати групи підтримки чи самодопомоги, лекторії, консультпункти, тренінги, семінари, курси, ярмарки професій, організація предметного дозвілля та спілкування, а також відпочинку дітей і батьків (Агарков, 2013).

Висновки

Отже, за результатами дослідження, дітям підліткового віку, які виховуються у неповних сім'ях, притаманні: підвищений рівень тривожності, занижена самооцінка, емоційне відчуження від одного із батьків, який не перебуває у сім'ї, дезадаптація, нижчий рівень емоційного благополуччя у сім'ї, порівняно з дітьми цього ж віку з повних сімей.

Психологічна дисгармонійність внутрішньо-сімейного життя після перетворення сім'ї у неповну, нездатність батьків налагодити конструктивні

взаємозв'язки в умовах розлучення негативно впливають на емоційний стан дитини, про що говорять результати нашого дослідження.

Отримані дані в ході дослідження, вказують на проблеми, що мають місце в неповних сім'ях, так як відсутність одного з батьків накладає відбиток на становлення особистості підлітка. Всі виявлені в дослідженні відхилення в позиціях підлітків з неповних сімей підвищують ступінь ризику при їх взаємодії з соціальним оточенням, деформують розвиток особистості підлітка.

Основними напрямками роботи фахівця соціальної сфери мають стати: формування позитивного мислення; профілактика помилок у родинному вихованні; просвітницька діяльність з прав сім'ї та дітей; корекція стосунків сім'ї та її членів з мікросередовищем; допомога в навчанні та працевлаштуванні дітей і батьків з неповної сім'ї.

Таким чином, незважаючи на значну увагу дослідників до організації соціальної роботи з неповними сім'ями, недостатньо розробленими залишаються критерії ефективності функціонування системи надання соціальних послуг сім'ям, розробка та опрацювання загальнодержавних програм, методик, моделей та технік роботи з дітьми та підлітками з неповних сімей.

Література

- Агарков, О. А. (2013). *Технології соціальної роботи*. Запоріжжя: Просвіта.
- Білозор, Т. В. (2016). Особливості соціальної роботи з неповними сім'ями, які виховують дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика: науково-методичний журнал*, № 3-4, 76-83.
- Дерманова, И. Б. (2002). *Диагностика эмоционально-нравственного развития*. Санкт-Петербург.
- Докторович, М. О. (2007). *Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї*. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання АПН України. Київ.
- Журавель, Т. В., Кияниця, З. П. (2017). *Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми*. (Ч.2). Київ: ОБНОВА КОМПАНІ.
- Зверева, І. Д., Лактіонова, Г. М. (2004). *Соціальна робота в Україні*. Київ: Центр навч. л-ри.
- Про охорону дитинства. № 2402-III. (2001). Відновлено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/ed20150705#n26>
- Зубкова, Т. С. (2004). *Организация и содержание работы по социальной защите женщин, детей и семей*. Москва: Издательский центр «Академия».
- Кияниця, З. П., Петрочко, Ж. В. (2017). *Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми. Сучасні орієнтири та ключові технології* (Ч. 1.). Київ: ОБНОВА КОМПАНІ.

Ковальчук, Л., Костів В., Максимович, О. (1995). Вплив структурної неповноти сім'ї на розвиток і поведінку особи. *Обрії*. № 1, 4-7.

Кон, И. С. (2003). *Ребёнок и общество*. Москва: Академия.

Куб'як, Н. І. (2016). Соціально-педагогічна допомога дітям з дистантних сімей у кризових ситуаціях. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. № 133, 108-111. Відновлено з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_133_27

Лакуста, Т. Д. (2011). Причини появи неповних сімей в сучасному суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. № 22, 88–90.

Максимович, О. М. (2004). *Особливості виховання дітей із розлучених сімей*. Київ: ДЦССМ.

Марчук, А. В., Кузик, О. М. (2014). Психолого-педагогічні основи та особливості соціальної роботи з різними типами сімей. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія психологічна*. № 1, 39-47. Відновлено з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2014_1_7

Прихожан, А. М. (1988). *Применение методов прямого оценивания в работе школьного психолога*. Москва: изд. АПН СССР.

Про «жіночу» і «нежіночу» працю, гідність і нацбезпеку. Відновлено з: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2543111-katerina-levcenko-uradovij-urovnovazeni-j-z-pitan-gendernoi-politiki.html>

Фурман, А. В. (2000). *Психодіагностика особистісної адаптованості*. Тернопіль: Економічна думка.

Юрченко, І. В. (2008). Функціонально неповна сім'я: характерні риси та проблеми. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 13(2), 207–216.

STUDY OF THE INFLUENCE OF DYSFUNCTIONAL FAMILIES ON THE PERSONALITY OF ADOLESCENTS AS AN OBJECT OF SOCIAL WORK

Liudmyla Melnyk, the Department of Social Pedagogy and Social Work, Faculty of the Correctional and Social Pedagogy and Psychology, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, PhD in Education, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Kamianets-Podilskyi, Ukraine; melnyk.lyudmyla@kpnu.edu.ua

Olena Danyliuk, the Department of Social Pedagogy and Social Work, Faculty of the Correctional and Social Pedagogy and Psychology, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, PhD in Education, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Kamianets-Podilskyi, Ukraine; danylyuk@kpnu.edu.ua

Nataliia Hevchuk, the Department of Social Pedagogy and Social Work, Faculty of the Correctional and Social Pedagogy and Psychology, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, PhD in Education, Senior Lecturer of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Kamianets-Podilskyi, Ukraine; hevchuk@kpnu.edu.ua

Abstract. *This article examines the influence of a single-parent family on the teenager's personality and on the basis of the study substantiates the main areas of a social worker with single-parent families. A theoretical analysis of the definition "incomplete family"; The main problems of a single-parent family are highlighted: problems of family discomfort of a child, development of complexes of different nature, lack of inner harmony, which eventually leads to psychological changes, and their impact on the formation of personality of a teenager living in a single-parent family.*

An empirical study was conducted on the basis of secondary schools in the Kamyanyets-Podilsky, Khmelnytsky region, using such methods as the questionnaire of personal adaptability of schoolchildren A. W. Furman, CMAS Explicit Anxiety Scale (adapted by A. M. Prikhozhan), a study of self-esteem by the method of Dembo - Rubinstein modified by A. M. Prikhozhan, revealed the main difficulties that inhibit the socialization of adolescents living in incomplete families. As a result of the application of the questionnaire, compiled on the basis of the method of A. M. Parishioners, the level of anxiety of children raised in single-parent families compared to children raised in full-fledged families was determined. The level of self-esteem of adolescents raised in

single-parent families was determined according to the results of the Dembo-Rubinstein self-assessment study.

Summarizing results of the study, conclusions were made on the main problems of single-parent families, in particular, adaptation to the new status in society, the problem of raising children in the absence of one parent, material living conditions of single-parent families, the possibility of parents and children, “emotional rejection”, a complex of inferiority in children or parents and their impact on the personality of adolescents. It is determined that the areas of social work with single-parent families should be: formation of positive thinking, prevention of mistakes in family upbringing, educational activities on family and children's rights, correction of relations of family and its members with the microenvironment, assistance in training and employment children and parents from single-parent families.

Key words: *dysfunctional families; teenagers; social work with dysfunctional families.*

References

Aharkov, O. A. (2013). *Technologies of social work*. Zaporizhzhia: Prosvita. [in Ukrainian].

Bilozor, T. V. Features of social work with single-parent families raising children of preschool and primary school age. *Social work in Ukraine: theory and practice: scientific and methodical journal*, № 3-4, 76-83. [in Ukrainian].

Dermanova, I. B. (2002). *Diagnosis of emotional and moral development*. St. Petersburg. . [in Russian].

Doktorovych, M. O. (2007). *Formation of social competence of the senior teenager from a single-parent family*, (Dis. Candidate of Pedagogical Sciences). Institute of Problems of Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kiev. [in Ukrainian].

Zhuravel, T. V., Kyianytsia, Z. P. (2017). *Social work with vulnerable families and children. Social work with vulnerable families and children (Part 2)*. Kyiv: OBNOVA COMPANY. [in Ukrainian].

Zvierieva, I. D., Laktionova, H. M. (2004). *Social work in Ukraine*. Kyiv: Tsentr navch. l-ry. [in Ukrainian].

On the protection of childhood. № 2402-III. (2001). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/ed20150705#n26>. [in Ukrainian].

Zubkova, T. S. (2004). *Organization and content of work on social protection of women, children and families*. Moscow: Publishing Center “Academy”. [in Russian].

Kyianytsia, Z. P., Petrochko, Zh. V. (2017). *Social work with vulnerable families and children. Modern landmarks and key technologies (Part 1.)*. Kyiv: OBNOVA COMPANY. [in Ukrainian].

Kovalchuk, L., Kostiv, V., Maksymovych, O. (1995). The influence of structural incompleteness of the family on the development and behavior of the individual. *Obrrii*. № 1, 4-7. [in Ukrainian].

Kon, I. S. (2003). *The child and society*. Moscow: Academy. [in Russian].

Kubyak, N. I. (2016). Socio-pedagogical assistance to children from distant families in crisis situations. *Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences*. № 133, 108-111. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_133_27. [in Ukrainian].

Lacusta, T. D. (2011). The reasons for the emergence of single-parent families in modern society. *Scientific Bulletin of Uzhgorod University: Series: Pedagogy. Social work*. № 22, 88–90. [in Ukrainian].

Maksymovych, O. M. (2004). *Peculiarities of raising children from divorced families*. Kyiv: DCSSM. [in Ukrainian].

Marchuk, A. V., Kuzik, O. M. (2014). Psychological and pedagogical bases and features of social work with different types of families. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. psychological series*. № 1, 39-47. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2014_1_7. [in Ukrainian].

Prihozhan, A. M. (1988). *Application of methods of direct assessment in the work of a school psychologist*. Moscow: APN of the USSR. [in Russian].

About “female” and “non-female” work, dignity and national security. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2543111-katerina-levcenko-uradovij-povnovazeni-j-z-pitan-gendernoi-politiki.html>. [in Ukrainian].

Furman, A. W. (2000). *Psychodiagnostics of personal adaptability*. Ternopil: Economichna Dumka. [in Ukrainian].

Yurchenko, I. V. (2008). Functionally incomplete family: characteristics and problems. *Collection of scientific works: philosophy, sociology, psychology*. 13 (2), 207–216. [in Ukrainian].

Article history:

Received: April 11, 2021

1st Revision: April 29, 2021

Accepted: May 30, 2021